

О.В. Жукова

ПАМ'ЯТКИ САДИБНОГО БУДІВНИЦТВА СУМЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджені аспекти історико-культурної цінності збережених пам'яток садибного будівництва Сумської області, що визначають їх як об'єкти пам'яток охоронної діяльності. Визначення місця садиб Сумщини у вітчизняній історії та культурі, популяризація отриманих результатів формує сприятливу суспільну атмосферу по відношенню до садиб – чинника, що посилює масштаби пам'яток охоронної роботи.

Ключові слова: садиба, палацово-парковий ансамбль, пам'ятка архітектури, історико-культурна цінність, козацько-старшинські роди, культурний осередок, пам'яток охоронної діяльності.

Історико-культурна спадщина – духовний, культурний, економічний і соціальний капітал невідновлювальної вартості. Спадщина живить сучасну науку, освіту, культуру. Нарівні з природними багатствами, це головна підстава для національної самоповаги і визнання світовим співтовариством. Вагому частку в культурній спадщині України складають садибні комплекси Сумської області. Ці пам'ятки – цілий пласт вітчизняної культури, що мало досліджений і недостатньо оцінений. Вони представлені значним різноманіттям щодо розміру (від палацово-паркових ансамблів до скромних житлових комплексів), характеру забудови (в залежності від заможності, смаків та моди, стилів) – з кінця XVIII до початку XX ст. вони змінювали один одного кілька разів (бароко, класицизм, історизм, модерн).

Садиби на території сучасної Сумщини будувалися там, де дворяни по милості царя отримували вотчину, а пізніше – на землях, куплених заможними людьми. З розвитком капіталістичних відносин багато садиб втратили колишній вплив дворянства та перейшли

до капіталістів на зразок Харитоненків, Ліщинських, Кенігів та ін. І якщо споруди дворянських садиб в основному були досить скромними, то розбагатілі на торгівлі та виробництві вчорашні селяни перебудовували їх з небаченою раніше розкішшю. «Вивчаючи садибу, ми тим самим вивчаємо історію родів, які формували не тільки економіку, але і соціальне, і культурне життя нашого краю, – зазначив С. Тихенко. – У садибах були великі бібліотеки; туди з виступами приїжджали артисти і музиканти; там знаходилися колекції картин, антикваріату та ін. Крім того, в цих садибах формувалася українська аристократія» [13, 22].

Дослідження архітектурної спадщини Сумщини розпочалися ще в XIX – на початку XX ст. Відомості про окремі пам'ятки садибного будівництва трапляються у працях Г. Лукомського, М. Сумцова та інших. У 1920–1930-х роках архітектурні пам'ятки досліджували українські пам'яткознавці Ф. Ернст, С. Таранушенко, І. Жолтовський. Протягом радянської доби садибна спадщина Сумщини зазнала значних втрат у зв'язку з тим, що цей різновид пам'яток цілеспрямовано нищився, видозмінювався з пристосуванням під інше функціональне використання, руйнувався завдяки недбалому ставленню. Тож окремих досліджень, присвячених цій проблемі, не існувало.

На сьогодні інтерес науковців знову повертається як до архітектурної спадщини Сумської області загалом, так і до окремих садиб зокрема. Дослідження архітектурної цінності пам'яток садибного будівництва зустрічаються в роботах В.В. Вечерського [3], М.М. Артюшенко [1]. Деякі публікації висвітлюють культурну складову садиб. Так, О. Короусь, розглядаючи мистецьку значущість порцеляни Волокитинського заводу Міклашевського, досліджує формування садиби у с. Волокитине [6]. Відтворення подій перебування Т.Г. Шевченка на Лебединщині неможливе без детального опису

Круглий двір садиби у Тростянці

Палац садиби в Тростянці

садиби Хрушових у Лифині, де Шевченко якраз і зупинився [4]. Про посилення дослідницького інтересу до садибної спадщини Сумщини свідчить проведення в 2013 р. соціально-освітнього проекту «Старовинні садиби Сумщини: вивчаючи минуле – створюємо майбутнє». Досягнення проекту висвітлені на обласній краєзнавчій конференції «Музейні скарби Сумщини: старовинні садиби», за підсумками якої видано історико-документальний путівник [11].

Незважаючи на це, слід визнати, що історико-культурна спадщина Сумщини по-справжньому ще недостатньо вивчена і не включена гідним чином в духовний актив народу. Отже, ця стаття направлена на аналіз змістовного наповнення пам'яток садибного будівництва Сумщини та виявлення їх специфічних ознак як об'єктів пам'ятоохоронної діяльності, адже саме розуміння садибних комплексів як соціокультурного феномену здатне створювати сприятливу суспільну атмосферу для збереження цієї унікальної історико-культурної спадщини, визначати соціальну поведінку людей та бути ефективним засобом формування світогляду українського суспільства.

Як пам'ятки, садиби здатні зберігати та передавати автентичну історико-культурну інформацію про минулі події та явища, свідченням

яких вони є в сьогоденні. Перші садиби виникають у XVIII ст. на землях, якими володіли нащадки старовинних козацько-старшинських родів доби України-Гетьманщини [6].

Одна з найстаріших садиб Сумщини – садиба Надаржинських – Голіциних – Кенігів була заснована у 1720 р., коли російський цар Петро I подарував Тростянець своєму духівнику, місцевому уродженцю, протоієрею Тимофію Васильовичу Надаржинському [1, 12]. Вцілілі архітектурні пам'ятки XVIII ст. дозволяють скласти уявлення про типову поміщицьку садибу часів кріпащини. Серед них – панський будинок 1762 р., Круглий двір, збудований у 1749 році, Благовіщенська церква 1744–1750 рр. побудови.

Круглий двір – найбільш рання громадська споруда східної частини України – зведена для цирку, манежу і господарських потреб. Споруда вирішена в романтичній стилістиці з елементами неоготики – овальна конструкція з чотирма баштами робить її схожою на фортецю. Також у Круглому дворі розмішувалися житлові приміщення для «танцюристок кріпацького балету» та обслуги господарів маєтку. Ця пам'ятка є унікальною за своїм об'ємно-просторовим вирішенням і функціональним призначенням, яка не має аналогів

Садиба Кондратьєвих в Низах

Флігель садиби Капністів у Михайлівці

в Україні серед будівель середини XVIII ст. [8, 29].

Наприкінці XVIII ст. маєток в Тростянці переходить до князів Голіциних, які забудовують садибу спорудами в стилі російського класицизму. Садибу прикрашав палац, безпосередньо до нього примикав парк, оранжереї.

З 1874 р. володарем Тростянецького маєтку став цукрозаводчик Л. Кеніг, котрий реконструював палацовий ансамбль і систему парків та влаштував тут цукроварню й низку промислових підприємств. Підприємець Кеніг додав до палацу Голіцина другий поверх, розбавивши чіткі форми класицизму еkleктикою. Останнім власником маєтку до 1917 року був його син Юлій.

Після установа радянської влади садибу було експропрійовано. В історичному панському палаці облаштували дитячий садок. Нині в головній споруді колишнього маєтку базується краєзнавчий музей.

Садиба в Низах належала нащадкам засновника села – козацького полковника Герасима Кондратьєва. Маєток був великим і доглянутим. Поміщицький будинок оточував парк, одна з алей якого вела до оранжереї, де вирощували цитрусові й навіть ананаси.

Тильним боком будинок виходив на берег Псла та мав відкриту веранду. Через річку на острівцях Коханья навпроти перебігав підвісний міст. Над річкою стояла альтанка, де подобалося відпочивати

Флігель садиби Камбурлей в Хотині

Садиба Хрущових у Лифині

гостям садиби [11, 146].

В радянські часи в садибі розташовувалися дитячий будинок, загальноосвітня та музична школи, бібліотека, меморіальний музей П.І. Чайковського. На сьогодні садиба покинута та поступово руйнується.

У селі Михайлівка Лебединського району збереглася частина маєтку Капністів, який славився прекрасним кінним заводом і оранжереями. В 1709 р. село належало чернігівському полковнику Павлу Полуботку, праправнучка якого принесла село як посаг в родину Капністів. Пізніше Михайлівка перейшла у спадок до графа В.О. Капніста, який розбудував садибу [2, 284]. Центральний будинок Капністів згорів в 90-х роках ХХ ст. Вціліла тільки літня садиба, але і вона знаходиться в жахливому стані.

У 1778 р. хутір Лифине належав осавулові Алфьорову. В першій половині ХІХ ст. хутір, як придане спадкоємиці давнього козацько-старшинського роду, перейшов у власність Д.О. Хрущова. Саме ним була побудована поміщицька садиба, яка розмістилася на пагорбі над ставком. Головною спорудою став великий дерев'яний будинок, зведений на цегельному фундаменті. Навпроти нього розташовувався флігель – типова слобожанська хата на дві половини. На захід знаходився господарський двір із дерев'яними службовими приміщеннями, сараями, стайнями. З іншого боку від поміщицького будинку, на схилі пагорба, який спускався до ставка, був розбитий фруктовий сад. Його центральна алея вела до дерев'яного мосту. Подружжя Хрущових проживало в садибі тільки влітку [4, 37]. Після жовтневого перевороту 1917 р. вона була націоналізована і в 1927 році тут було створено одну з перших на Сумщині комун «Новий Світ». На сьогодні пам'ятка історії та садибної архітектури знаходиться в аварійному стані.

Садибу в Хотині у 1790-ті роки розбудував граф М.І. Камбурлей, одружений з Ганною Кондратьєвою, спадкоємицею роду сумських

Руїни палацу в Куянівці

Кондратьєвих, яка отримала с. Хотінь в придане. Садиба була спроектована за традиційною на той час осью системою та оточена величезним парком. Від в'їзної брами широка головна алея вела до парадного двору. Напроти палацу по обидва боки алеї були споруджені два флігелі для прислуги в стилі класицизму – східний та західний. Автор проекту – відомий петербурзький архітектор італієць Джакомо Кваренгі – той, що створював для Царського Села дивовижної краси та величі палаци. Збереглися описи, в яких зазначено, що палац мав 87 кімнат, при чому всі вони були оформлені в різних кольорових гаммах. Його прикрашали яскраві розписи, мармур, бронзові прикраси, чудовий паркет, витончені меблі, дорогі картини [7, 90]. Палац повністю згорів 1918 р.

На сьогодні від величі садиби графа Камбурлея залишилися лише два флігелі та залишки парку зі ставом. Флігелі, розташовані навпроти один одного на відстані 800 м, є єдиними збереженими спорудами із витворів архітектора Джакомо Кваренгі на території України [8, 27]. Зараз на території розташована школа.

На межі XVIII – XIX ст. у своєму родовому

Садиба Львових в Бочечках

маєтку нащадок козацько-старшинського роду М.А. Міклашевський спорудив чудовий садибний комплекс у стилі класицизму, про який граф П.А. Румянцев-Задунайський зауважив, що «навіть в чужих державах ... небагато таких». Автором комплексу також був Джакомо Кваренгі. Андрій Міклашевський у першій пол. XIX ст. розбудовує садибу, засновує відомий порцеляновий завод, споруджує дзвіницю в неоготичному стилі і церкву (1857) [5]. В'їзд до садиби відкривали Золоті ворота, оформлені у псевдомавританському стилі. Ворота складаються з трьох частин: високої центральної арки для проїзду і двох бічних – для проходу. Верх воріт оформлений зубцями. Поряд із воротами височіє зубчаста шестигранна вежа [8, 25].

У 50-ті роки XX ст. маєток Міклашевського знищили. Збереглися лише Золоті ворота (1875 р.) і мальовничий садибний парк (1829–1830 рр.).

Архітектурний комплекс садиби в Куянівці створювався представниками знаного козацько-старшинського роду Куколь-Яснопольських, які були найбагатшими землевласниками в Білопільському краї. В 1840-х роках нащадки С. Куколя збудували двоповерховий палац в стилі класицизму [8, 18]. Навколо будівлі розкинувся парк площею 7 га. Пізніше с. Куянівку придбав Харитоненко, котрий скуповував землі поміщиків. В Куянівці він побудував цукровий завод. За радянських часів у палаці розташовувалися сільський клуб і школа [7, 89]. На сьогодні садиба Куколь-Яснопольських поступово руйнується, залишившись без нагляду.

Бочечки – садиба путивльських дворян Львових, які 1745 р. заклали тут садибний парк. 1783 року в парку з'явився невеликий палац. У 1866 р. його було перебудовано у стилі паладіанської архітектури з танцювальним залом, оформленим виступом у бік парку у вигляді напівротонди, з білосніжними колонами, балконами. На схід від палацу розкинувся парк площею 10,4 га, який суцільним масивом

Палац садиби в Кияниці

тягнуться до ставка [3, 262–263].

Після 1917 року в цьому будинку був відкритий сільськогосподарський технікум, який працював до 1934 р. У 1935 р. палац пристосували під сільську школу, де вона знаходиться й зараз.

На межі XIX–XX ст. до садибного будівництва долучилися представники нової верстви суспільства – промисловці та цукрозаводчики. У 1866 р. в с. Кияниця І. Харитоненко купив великі землі, на яких заснував садибу та розбив великий парк. Хоча палац й будувався на кошти Харитоненка, але після смерті Івана Герасимовича перейшов до його племінниці – Марії Матвіївні Ліщинської.

Споруджений у неоренесансному стилі, палац має чотири поверхи: два підземних і два надземних. Його загальна площа сягає майже 1500 кв. м. Зведений палац із цегли власного виробництва (колись у сусідньому селі Нова Січ була добротна цегельня). На нижньому поверсі розташовувалося машинне відділення, в якому працював локомотив. Саме він виробляв електроенергію для освітлення палацу. Поза будинком знаходиться господарчий флігель, виконаний в тому ж архітектурному стилі, що й палац [8, 26]. Двоповерховий палац з вишуканою башточкою з усіх боків оточений віковим парком, прикрашеним чарівними озерами. В парку, площею 55,7 га, закладеному в другій половині XIX ст. на основі дубового лісу, росте понад 70 екзотичних дерев та кущів.

За часів громадянської війни палац згорів, та згодом був відновлений в первісному вигляді. Зараз пам'ятка належить Сумському аграрному університету. Палац побудований в 1890 р., стоїть пустою.

Власник Миколаївського цукрового заводу О. Курдюмов у 1910–1913 рр. в с. Слобода розбудовує власну садибу. Центром стає садибний будинок – палац, виконаний спеціально запрошеними із-за кордону майстрами – італійцями. Будинок звели в стилі цегляної неоготики, через що в селі він отримав назву «червоного будинку» [12].

За радянських часів у будинку розмістили пекарню, потім 6 квартир. У 1980-х рр. після

Садибний будинок Курдюмова в Слободі

ремонту в садибі розташовується контора радгоспу. На сьогодні будинок стоїть пустою, хоча є одним з кращих в Україні витворів неоготичного напрямку стилістики історизму початку XX ст.

Пам'ятки садибного мистецтва Сумщини є не лише видатними архітектурними об'єктами. Свого часу вони формували й культурне життя краю, були справжніми його осередками. Це дозволяє говорити про значну меморіальну цінність окремих пам'яток садибного будівництва, високу історичну співпричетність до видатних діячів культури та мистецтв.

Казковий світ Тростянець став джерелом натхнення для російського живописця XIX ст. І.І. Соколова. Влітку 1864 р. молодий П.І. Чайковський написав тут свій перший симфонічний твір – увертюру до драми О.М. Островського «Гроза». У 80-х рр. XIX ст. тростянецьку садибу відвідали А.П. Чехов та П.О. Грабовський [1].

Садиба Хрущових в с. Лифине пов'язана з постаттю Т.Г. Шевченка, оскільки саме тут, на запрошення поміщика, у червні 1859 р. гостював Кобзар. Навколишні пейзажі справили на поета відповідне враження – тут він створив кілька пейзажних малюнків: чарівні куточки з деревами, частину садиби з дубом, етюд «Дуб» [4, 40].

У Хрущових Шевченко провів кілька днів (6–9 червня). Проживав він у маленькій хатинці з солом'яною стріхою у садівника Миколи Денисенка. Тут він написав вірш «Ой по горі ромен цвіте», зустрічався зі своїми лебединськими шанувальниками – братами Залеськими й художником Мантейфелем.

В маєтку графа Камбурля в Хотині, де за проектом італійського архітектора Д. Кваренгі було побудоване «друге Царське село» з палацом і парком, гостювали просвітник В. Каразін, поет Денис Давидов, художники Іван Крамської і Федір Васильєв [2, 235].

Садиба провінційного поміщика Миколи Кондратьєва в селищі Низи знама тим, що тут кожного літа протягом 1871–1879 рр. гостив

видатний композитор П.І. Чайковський. В Низах ним було створено другу симфонію до-мінор – «Украинская», оперу «Черевички», закінчено оркестровку першого дійства опери «Опричник», продовжено роботу над Третьою симфонією. Кожному з членів цієї гостинної родини композитор присвятив музику: Миколі Дмитровичу – цикл з шести фортепіанних п'єс «Вечерние мечты», його дружині, Марині Сергіївні, – «Салонный вальс», їх дочці Надії – «Вальс-безделушку», гувернантці Еммі Жетон – «Сентиментальный вальс».

До садиби в Низах часто навідувався поет Олександр Апухтін, гостювали письменник Б. Маркевич і автор романсів С. Донауров [11, 72].

Отже, садиби Сумщини утворюють унікальний культурно-історичний ансамбль, пов'язаний з видатними іменами. Величезною проблемою на сьогодні залишається їх збереження та використання. Більш дбайливе ставлення до них і подальше вивчення збагатять нашу культуру і відновлять цілі сторінки вітчизняної історії.

Посилання

1. Артюшенко М.М. Старожитності Тростянецьчини [Текст] / М.М. Артюшенко. – Суми: ВВП «Мрія-1», 2002. – 492 с.
2. Вергунов О.П. Русские сады и парки [Текст] / О.П. Вергунов, В.А. Горохов. – М.: Наука, 1988. – 416 с.
3. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: виявлення, дослідження, фіксація [Текст] / В.В. Вечерський. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
4. Жур П.В. Труды и дни Кобзаря [Текст] / П.В. Жур. – Л., 1973. – С. 37–40.
5. Короусь Е.Б. Фарфор Миклашевского [Текст] / Е.Б. Короусь // Антиквар. – № 20. – 2013. – С. 16–17.
6. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків [Текст] / В. Кривошея. Вид. 2-е, доп. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 396 с.
7. Лукомский Г.К. Старинные усадьбы Харьковской губернии [Текст] / Г.К. Лукомский. – Х.: Райдер, 2001. – 240 с.
8. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР [Текст]. – К.: Будівельник, 1986. – Т. IV. – 377 с.
9. Ремешило-Рибчинська О. Актуальність ревалоризації архітектурних ансамблів в Україні [Текст] / О. Ремешило-Рибчинська // Меценатство та його роль у суспільно-економічному і культурному житті України: Матеріали наукової конференції: До 200-ліття від дня народження В.В. Тарновського старшого (Качанівка, 29–30 липня 2010 р.) / Ред. колегія: В. Буренко, Т. Шевченко, І. Шевченко, Л. Лихвар. – К., 2010. – С. 150–157.
10. Самодай Т.С. Палац княгині Львової – пам'ятка архітектури XIX століття [Текст] / Т.С. Самодай, А.А. Жукова // Конотопський краєзнавчий збірник. – Конотоп, 2013. – Вип. I. – С. 246–248.
11. Старовинна садиба: німий свідок історії. Історико-документальний путівник [Текст] / під ред. С.В. Тихенко. – Суми, 2013. – 204 с.
12. Сурков В.О. Стены с долгой памятью [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/105565>.
13. Тихенко С.В. Старовинна садиба – німий свідок минулого [Текст] / С.В. Тихенко // Сумщина. – 2014. – № 2. – 22 січня. – С. 22–23.

Жукова Е.В. Памятники усадебного строительства Сумщины как объекты памятникоохранной деятельности

Исследованы аспекты историко-культурной ценности сохранившихся памятников усадебного строительства Сумской области, определяющие их как объекты памятникоохранной деятельности. Определение места усадеб Сумщины в отечественной истории и культуре, популяризация полученных результатов способствуют созданию благоприятной общественной атмосферы в отношении усадеб – фактора, усиливающего масштабы памятникоохранной деятельности.

Ключевые слова: усадьба, дворцово-парковый ансамбль, памятник архитектуры, историко-культурная ценность, казацко-старшинские роды, культурный центр, памятникоохранная деятельность.

Zhukova O.V. The manor monuments of Sumy region as objects of protection of monuments activities

Researched aspects of historical and cultural value preserved manor monuments of Sumy region, defining them as objects protection of monuments activities. Determination of the significance of Sumy region in the country's history and culture, promotion of the results, helps to create a favorable social atmosphere in relation to manors – factors that increase the scale protection of monuments activities.

Key words: manor, palace and park ensemble, a monument of architecture, historical and cultural value, cultural Center, protection of monuments activities.

15.03.2015 p.

УДК 94(470):(712.2+728.83)

А.В. Городков

К ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЙ И АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ПАМЯТНИКОВ ЛАНДШАФТНОГО ИСКУССТВА БРЯНСКОГО КРАЯ

Приведены краткие исторические, архитектурно-планировочные и ландшафтные данные об исторических усадебных парках, сохранившихся на территории Брянской области. Наиболее ценными охраняемыми являются мемориальные усадебные парки, связанные с именами выдающихся деятелей культуры России XIX века – А.К. Толстого, Ф.И. Тютчева, М.К. Тенишевой и др.

Ключевые слова: памятники ландшафтного искусства, усадьбы Брянского региона РФ, парки, мемориальные усадьбы, планировка парков, дендрология парков.

Огромный интерес людей к истории и культуре прошлых эпох проявляется особенно сильно в мемориальных дворянских усадьбах, многие из которых стали заповедниками, связанными с именами выдающихся представителей истории и культуры России. В не меньшей степени в историко-культурном отношении для нас являются важными парки забытых и почти исчезнувших усадеб, сохранившие в той или иной степени культурный ландшафт, памятники архитектуры, природные